

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÛRK'DEKİ KİŞİ ADLARI ÜZERİNE

Dr. Ebülfez Kulu AMANOĞLU*

XI. yüzyılın seçkin bilgini Mahmut Kaşgarlı'nın ünlü divanında onomastik birimler önemli yer tutar. Buradaki onomastik birimlerin önemli bir kısmını antroponimler oluşturmaktadır. Abidede kullanılmış antroponimler Türk dillerinin tarihi onomastığını öğrenmek açısından büyük değere sahiptir. Burada ad verme geleneği, kişi adları, lakap ve ünvanlar, onların kullanma özellikleri hakkında yeterli bilgilere rastlıyoruz. Genellikle divanda 110 civarında kişi adı mevcuttur. Bunlardan 4-5 tanesi kadın adlarından oluşmaktadır.

Bellidir ki Kaşgarlı'nın yaşadığı Karahanlı Devleti döneminde X. yüzyıl sonlarından itibaren Türkler devlet seviyesinde kitlesel şekilde Orta Asya'da Müslüman olmuşlardır. Yazar bu ortamda büyük onomastik malzeme derlemiştir. Kendisi bu durumu şu şekilde özetliyor: *"Yazdığım dağlar, çöller, dereler, sular, göller İslam Türklerinin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır. Bunları tanımış oldukları için yazdım; tanınmamış olanların bir çoklarını bıraktım. Müslüman olmayan Türk illerinden bir takımını dahi yazdım, gerisini yazmadım. Çünkü onları yazmakta bir fayda yoktu. Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım, erkek ve kadın adları da yazılmadı. Bunlardan ancak doğru bilinmesi için çok kullanılan, herkes tarafından tanınan adlar yazıldı (DLT, I, s.27-28).*

Müslümanlığa giren Türkler tabii ki bir takım İslam kurallarına, gelenek ve göreneklerine uymak zorundaydılar. Bu yüzden XI. Yüzyıl Türk antroponimler sisteminin önceki dönemlerin, meselâ Göktürk dönemi ad sisteminden bir takım farklı özellikleri göze çarpmaktadır. Bu asırda Arap kültürü artık Türk hükümdar saray ve divanlarında önemli bir ortamda otoriteye sahip olmaya başlamıştı. Bir takım Türk devlet adamları, büyük görev sahibi olan kişiler formalite olsa bile Arap adları taşımaya başlamıştı. Meselâ, Ebubekir-il-Müfit-ul-Çerçeraî (DLT, I, s.351); Ebu Bekir-il-Kaffal-us-Şaşi (DLT, I, s.443); İbnü-eb-id-dünya (DLT, I, s.351) vb. Bu adlar Arap ad sistemine ait künye, nisbe, lakap gibi bütün özellikleri kapsamaktadır. Bunun yanı sıra bu dönemin kişi adlarında Arap kökenli kelimelerin yanında Türk kökenli sözcüklerin de kullanılmasına tesadüf ediyoruz. Bu dönemde ünlü kişiler kendi adına yüce Peygamberin ismini veya sıfatlarından birini ekliyordu.

* Nahçıvan Devlet Üniversitesi Öğrt. Üyesi, Azerbaycan.

Selçuk ve Osmanlı dönemi Türk kültürünün ünlü araştırmacı Rus bilim adamı V. A. Gordevskiy, Türk antroponimisindeki bu durumu Türkler arasında bu dönemde İslam öncesi geleneklerin yaşatılması, etkisi ile izah ederek yazıyor: “*Oğuzlar resmen Müslümandır, ama bu dıştan böyledir. Uzun süre onlar yeni Müslüman adını ve eski boy adlarını beraberce yaratmışlar, sürdürmüşler... Çift adlılık hatta saray adamlarında da gözükmetedir. Meselâ, Ziyaeddin Kara Aslan, Fahreddin Arslan doğmuş; Seyfeddin Kara Sonkor vb.*”¹

Divandaki kişi adları menşee bakımından üç türe ayrılmaktadır:

- 1-Türk kökenli kişi adları,
- 2-İran kökenli kişi adları,
- 3-Arap kökenli kişi adları.

Abidede İran kökenli birkaç tane kişi adı kullanılmaktadır. Eserdeki kişi adlarının yüzde yirmisi Arap kökenlidir. Karahanlılar dönemi Türk antroponim sisteminde Arap ve İran kökenli kişi adlarının belli bir yer işgal etmesi tesadüfi değildir. Türkler belli bir dönemde Arap ve İranlılarla sıkı ilişkilerde bulunmuştur. Şu belirtilenlerin yanı sıra Divan'da, Tevrat'a ait kişi adlarının da kullanıldığını görüyoruz. Bu onomastik birimler İslam vasıtasıyla Mahmut Kaşgarlı'nın kitabına alınmıştır. Bunlar aşağıdakilerdir: Nuh (DLT, I, s.28, 350), İbrahim (DLT, I, 28), İshak (DLT, I, 28, III, 369), İyso (DLT, I, s.28), Yafes (DLT, I, s.28).

Divanda aynı zamanda Arap kökenli kişi adlarından biri gibi Makedonyalı İskenderin Zülkarneyn şeklinde ismi geçmektedir. Bu antroponimin kökeni hakkında iki esas görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre Makedonyalı İskender, Mısır'ı feth ettikten sonra orada Firavun gibi taç giymiştir. Firavunlar ortalarında ay ve güneş tasvirleri olan iki boynuzla süslenmiş yüksek şapka taşıyorlardı. A. Gafurov'un görüşüne göre buradan alınarak İskender'e Arapça iki boynuzlu anlamını bildiren 'Zülkarneyn' lakabı takılmıştır.² İkinci görüş 'Tarih-i Taberi'de belirtilmiştir. Burada gösteriliyor ki, Arapça'da bu kelime *Zül* (mülk), *karn* (güneşin doğması ve batması) ve *eyn* (ikilik bildiren ek) unsurlarından oluşmaktadır. İskender bütün dünyayı feth ettiğine göre onu bu isimle adlandırmışlar.³

Abidedeki Arap dilinden alınmış adlar bazen yiğitlik, akıl ve sağlık anlamı bildiriyor. Meselâ, Hafaç (DLT, I, s.59), Huseyn (DLT, I, s.351), Sabit (DLT, I, s.335), Selim (DLT, I, s.59).

Az bir müddette geniş yayılmış bu antroponimler bugün Türk sarayında geniş bir alanda kullanılmaktadır. Abidede kullanılmış İran kökenli antroponimler de ilginç özelliklere sahiptir. Buradaki 'Tahmures' İran'ın efsanevi hükümdarlarından birinin adıdır. A. Gafurov, kavim başçılarının ilkel adlarından saydığı bu

¹ V. A. Gordevskiy, İzbrannie soçineniya, Moskva 1960, C.I, s.83-84.

² A. Gafurov, Lev i Kiparis, Moskova 1971, s.80.

³ V. U. Maxpиров, İmena dalekix predkov, Almatı 1997, s.163.

antroponimin “Avesta” kitabında ‘*Taxma urupa*’ (güçlü tilki) şeklinde kayda geçtiğini belirterek yazıyor: “*Büyük ihtimalle daha İslam’dan önce ‘urupa urutxa’ (beden) şekline dönüşmüştür. Çünkü tilki adı yarı kutsal efsanevi hükümdarın obrazına uygun düşmemiştir. Bu halde bütün ad yeni anlam kazanmıştır (güçlü bedeni olan). Bu kelime tamamen eski kahraman hükümdara yakışıyordu. Aynı zamanda adın kendisi sonralar yeni değişikliklere maruz kalmıştır. ‘Taxmaurutxa, Taxmuratx’ şekline, sonuncusu ise ‘Taxmuras’ şekline dönüşmüştür.*”⁴

Mahmud Kaşgarlı’nın görüşüne göre Hotan Beyinin ‘Çengşi’ adı eski İran mistik hükümdarı Cemşid’in adından gelmektedir (DLT, III, s.378).

XI. yüzyılda Türk dünyasında İslam gelenek ve göreneklerinin artık geniş alanı kapsamaya ve etkili hale gelmesine rağmen divane göre bu dönemde Türkçe adlara ağırlık verilmiştir. Çünkü divanda kullanılmış kişi adlarının yüzde yetmişini Türk kökenli antroponimler teşkil etmektedir.

V. Maxpirov’un belirttiği gibi Mahmud Kaşgarlı’nın divanı, o dönemin adamlarının adlandırma, ad verme geleneklerinin, ilke ve yöntemlerinin öğrenilmesi bakımından büyük bilimsel önem taşımaktadır. “*V svoix tolkovaniyax togo i inogo slovarnogo slova ucenyiy privodit mnogo çrezviçayno intresnix i unikalnix svedeniy, imeyuşix neposredstvennoe otnoşen k onomastiçeskoy nauke, v tom çisle i k antroponimike.*” (Bilgi, kendi yorum ve izahlarında onomastik bilimine, ez cümle antroponimi bilimine büyük katkısı olan, oldukça önemli bilgiler vermektedir.)⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi Divandaki kişi adları çeşitli yöntemlerle meydana gelir. Abidedeki antroponimlerin, Türk kökenli kişi adlarının bir kısmının apelyativi vahşi hayvan ve kuşların isimlerinden oluşmaktadır. Bu hayvanların bir kaçı eski dönemlerde çeşitli Türk kavimlerinde totem, ongon olmuş, kutsal sayılmıştır. Meselâ, *Turumtay*-vahşi at (DLT, I, s.243), *Çağrı*-şahin (DLT, I, s.424), *Toğrı*-yırtıcı kuş (DLT, I, s.482), *Yağan*-fil (DLT, III, s.29), *Tonga*-bebir, kaplan (DLT, III, s.368), Arslan (DLT, II, s.312) vb.

Eserdeki kişi adlarının bir kısmı kavmi isimler veya akrabalık terimleri esasında oluşmuştur. Meselâ, *Kumuk* (DLT, III, s.338) kişi adı Kumuk kavim isminden türemiştir. *Kanlı* (DLT, III, s.379) kişi adı, aynı zamanda Oğuz boylarından birinin adıdır. *Tekiş* (DLT, I, s.368) ise büyük bir ihtimalle Oğuz boylarından olan Teke’lerle ilgilidir. Tekeş kişi adı diğer Türk yazıtlarında da göze çarpmaktadır. *Abı* (DLT, I, s.86) kişi adı, bazı bilim adamlarının görüşüne göre *abı*; baba, dede anlamını bildirmiş ve XI. Yüzyılda çocuğa dedenin şerefine verilmiştir.⁶ Şunu da belirtelim ki *Abı* kişi adı, şimdi de Azerbaycan kişi adları siteminde yaşamaktadır. *Inal* (DLT, I, s.122), *Inal Öz* (DLT, I, s.361) gibi kişi adı ünlü,

⁴ A. Gafurov, A.g.e., s.136.

⁵ V. Maxpirov, A.g.e., s.166.

⁶ V. U. Maxpirov, Antroponimi v DLT İKB, CT, 1979, No.4, s.26.

tanınmış soydan olan kadının çocuğuna XI. yüzyılda verilirdi. *Begi* (DLT, III, s.228) kişi adı abidede aynı zamanda eş, erkek, er anlamında apelyativ söz olarak geçiyor.

Divandaki antroponimlerin mühim bir kısmı şahsın kişisel keyfiyetlerini, özelliklerini ifade ediyor. Meselâ, *Alp Aya* (DLT, III, s.208) kişi adında *alp*; iğit, kahraman anlamını, *aya*; en iyi anlamını bildiriyor. Uygur Hanının adı olan *Köl Bilge Xan* (DLT, I, s.429) antroponiminde *köl* kelimesinin apelyativi Mahmud Kaşgarlı'nın görüşüne göre, "aklı göl gibi han" anlamındadır. V. V. Bartold bu meselede Kaşgarlı ile mutabık olmadığını açıkça belirterek, *köl* kelimesinin abidede de kullanılmış *kür* (metin, müdrük) sözcüğünün varyantı olduğunu varsayıyor.⁷ *Bilge Beg* (DLT, I, 428) kişi adında *Bilge* apelyativi bilgili, akıllı, müdrük anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki antroponimlerde de kişinin, insanın karakteristik özellikleri ifade ediliyor, yansıtılıyor: *Inanç Beg* (DLT, I, s.133) kişi adında *Inanç* kelimesi; güvenli, inanılmış anlamını bildirmektedir. *Yavlak Sarığ* (DLT, I, s.177) kişi adında ise *Yavlak* kelimesi bu antroponimin terkinde belki de lakap kullanmış ve kötü anlamını bildirmiştir.

Bu aynı zamanda çocuğun doğduğu ortamı yansıtan kişi adlarını da ekleyebiliriz. Meselâ; *Kavşut* (DLT, I, s.451) antroponiminin apelyativi iki hükümdar arasında barış anlamını ifade ediyor. Bu adı taşıyan çocuğun savaş değil, barış döneminde doğduğunu, bu vesile ile ebedileştirmişler. *Tokuş-savaş* (DLT, I, s.368); *Süngüş-vuruş, savaş* (DLT, III, s.365); *Atuş-atışma* (DLT, I, s.60) gibi kişi adları da bilhassa çocuğun savaş döneminde doğumu ile ilgilidir.

Abidede *Katmış* (DLT, I, s.460) kişi adında eski bir Türk adverme geleneğinin (şimdi de Türk halkları içerisinde yaşamaktadır) yansıtıldığı görüyoruz. Bu geleneğe göre çocuk doğduktan sonra ananın ilk gördüğü eşyanın adı, çocuğun adı olarak verilirdi. *Katmış* kelimesinin apelyativi 'yüzük' anlamını bildirir. Bunu, Radlov'un meşhur sözlüğü de doğrulamaktadır.⁸ Burada geçimle, ticaretle ilgili kişi adlarına da rastlıyoruz. Meselâ, *Utuş* (DLT, I, s.60), *Tabdu* (DLT, I, s.205).

Divan-ı Lugatı't-Türk'te eski dönemdeki sözün kutsal gücüne inam, arzu ve dilek kişi adlarının verilmesinde de etkili olmuştur. Meselâ, *Bektur* (DLT, I, s.455), 'be(r)k' ve 'tur' özcüklerinden (sağlıklı yaşa) oluşmuş kişi adıdır. *Beglen-kendini koru* (DLT, I, s.444); *Çava-ünlü ol* (DLT, III, s.225); *Utar-yener, udar*(DLT, I, s.367); *Tapar-bulur* (DLT, I, s.361); *Azak* (DLT, I, s.66).⁹

Mahmud Kaşgarlı'nın Divanının bir diğer belirgin özelliği de şudur ki, eserde halkın, kitlenin, hatta kul ve cariyelerin adlandırılması konusu da çok titizlikle ele alınmıştır. Büyük bilgenin görüşüne göre, *tigin* kelimesi aslında 'köle' demektir. Buradan alınarak rengi gümüş gibi saf olan köleye *Kümüş Tigin*; yiğit köleye *Alp*

⁷ V. V. Bartold, Soçineniya, C.5, Moskova 1968, s.82-83.

⁸ V. Radlov, Opıt Sloveznyy turetskix nareçiy, SPb. 1864, C.2, I. Hisse, s.305.

⁹ V. Maxpırov, A.g.m., s.27.

Tigin; uğurlu köleye *Kutluğ Tigin* denilir (DLT, I, s.413). *Ayas* kişi adı ise (DLT, I, s.123) yüzü parlak olan köleye denirdi. *Tigin* kelimesinin prens, şahzade anlamında kullanılması ileride Karahanlı hanedanının onomastiği ile ilgili bahis konusu olacaktır. Mahmud Kaşarlı, *Süli* (DLT, III, s.233) kişi adını Süleyman antroponiminin kısaltılmış şekli hesap ediyor. Fakat bu kişi adının kökeni ve anlamı hakkında sonralar çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır.¹⁰

Mahmud Kaşarlı'nın yaşadığı XI. yüzyılda lakap ve unvanların Göktürk lakap ve unvanlarından bir o kadar farklı özellikleri göze çarpmasına rağmen, büyük bilgin bu konu üzerinde daha ayrıntılı şekilde durmuştur. *Tegin* unvanı hakkında yukarıda bilgi vermiştik. şunu da belirtelim ki, unvan bildiren kelime, kişi adının ya öndü ya sonunda geliyor. *Beg* unvanı XI. yüzyılda da Göktürk yazıtlarında ve döneminde olduğu gibi geniş kullanma alanına sahipti. Çağdaş Türk dillerinde *beg*, *bey*, *biy* fonetik varyantlarında göze çarpıyor. V. V. Bartold, *beg* kelimesinin eski devirlerde üç temel kavramı ifade ettiğini belirtiyor:

- 1-çelovek blago rodnogo proisxoјdeniya,
- 2-pravitel nebolşogo plemeni ili nebolşoy rodovoy gruppi,
- 3-vsyakoe naçalstvo v zokom saom smisle etogo slova.¹¹

Eserde *beg* unvanı üç kişi adının terkiibinde kullanılmıştır: *InançBeg* (DLT., I; S.133), *Çağrı Beg* (DLT, I, s.421), *Bilge Beg* (DLT, I, s.428). Göktürk yazıtlarından farklı olarak kişi adlarında, eserdeki *kağan* veya *hakan* unvanına rastlamıyoruz. Burada sadece *xan* unvanı, kişi adlarının terkiibinde Göktürk yazıtlarındaki anlamda kullanılmıştır: *Tavęaç Xan* (DLT, I, s.454), *Muhammed Çakır Tonęa Xan* (DLT, I, III), *Boğra Kara Xan* (DLT, III, s.221), *Kılıç xan* (DLT, I, s.359), *Kadır Xan* (DLT, I, s.364). Bizce, buradaki *xan* unvanı eski Türk yazıtlarındaki *kağan* anlamını da kapsamıştır. T. A. Bertagayev gösteriyor ki, *xan* ve *xagan* bir kökene, temele dayanan varyantlardır ve göğün belirli araziyi yönetmesi için gönderdiği elçidir. Tanrının fermanı ile hükümdarlık yapan kişidir.¹²

Göktürk yazıtları ile Divandaki unvanları kıyasladığımızda belli oluyor ki, bazı unvanlar Göktürk yazıtlarından sonra meydana gelmiştir. Meselâ, *yuğruş* (DLT, III, s.41) halktan olup vezirlik derecesine yükselen kimseye diyorlardı. *Tüksin* (DLT, III, s.32) de halktan olup hakandan üç kat aşağıda bulunan kişi olarak tarif edilmektedir. Prof. Dr. Reşat Genç, Mahmud Kaşarlı Divan'ında kullanılmış diğer lakap ve unvanlar hakkında şunları yazmaktadır: "*Hakanlı hanlarının soyundan olan hatunlara ve büyük-küçük çocuklara 'tarım' (DLT, I, s.436) denildiğini ve ne kadar büyük olursa olsun Hakanlı evladından olmayanlara 'tarım' denilmediğini de yine Kaşarlı bildirmektedir. Kaşarlı, 'bekeç' in de tiginlere verilen bir lakap olduğunu beyanla eserinde Yabaku savaşları dolayısıyla adı geçen 'Bekeç Arslan tegin' i buna*

¹⁰ Reşat Genç, Kaşarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara 1997, s.75.

¹¹ V. V. Bartold, Soçineniya, C.5, s.502.

¹² T. A. Bertagayev, Ob etimologii xan-xagan xatun i ob ixotnořenii k xat. "Tyurkologičeskie issledovaniya", Moskova 1976, s.49.

örnek olarak göstermektedir. Kaşgarlı sağun ve Köl İrkin' in Karluk ilinin büyüklerine verilen unvanlar olduğunu bildirmektedir. Yine Karluk büyüklerinin adlarından olarak 'Çuğlan' kelimesini görüyoruz. Çuğla'nın isim olarak kaydedilişine karşılık 'sağun' ve 'köl irkin' in unvan olduğunu belirtmektedir."¹³

Eserdeki kişi adlarının ilginç özelliklerinden biri de budur ki, Göktürk yazıtlarındaki *tarkan* ve *tutuk* unvanları burada artık unutulmakta olup, yalnız birer defa kişi adı olarak kullanılmaktadır. Rastgele değıldir ki, Müellif *Tarxan*'ın bey demek olduğunu hem de İslam'dan önce verilmiş olan bir ad olduğunu belirtmektedir (DLT, I, s.436). *Tutuk* kelimesinden söz ederken yazar, sadece erkek adlarından kaydı ile yetinmiştir (DLT, I, s.380).

Divanda Karahanlı Hanedanı Antroponimlerinin Yansıtılması:

Mahmud Kaşgarlı, eserini Bağdat'ta tamamlamasına rağmen burada Karahanlı Devleti'nin hanedan isimleri geniş şekilde yansıtılmıştır. Çünkü yazarımız burada geçen olayları dikkatle takip etmiştir. Müellif, Karahanlıların devlet yapısına, burada kullanılmış unvanlara dikkati çekmiş, bazen hatta ad çekmeden hanedanla ilgili kişi adlarından söz etmiştir. Bellidir ki, Karahanlılar'daki *kara* unvanı hakkında çeşitli düşünceler, görüşler, yorumlar vardır.¹⁴ Burada Hakanlı hanlarına *kara* denildiğini beyan eder. *Buğra Kara Xan* buna örnek gösterir (DLT, III, s.121). Kaşgarlı, hanedan mensuplarının isimlerindeki *kadır* lakabına da değinmiş (DLT, I, s.339), hakanların sert ve çetin olanına *kadır* denildiğini ve bundan dolayı da Hakanlı ulusunun hakanlarına '*Kadır Xan*' diye hitap edildiğini bildirmektedir. Yazarımıza göre Hakanlı hanlarına verilen bir diğer lakap da '*kılıç*' idi. Bundan alınarak '*Kılıç Xan*' (DLT, I, s.364) deniliyor ve 'kurduğu, düşündüğü işlerde kılıç gibi kesip atan hakan' anlamı ifade ediliyordu.

Bellidir ki, '*Tabğaç Bodun*' Göktürk yazıtlarında ve diğer kaynaklarda çok tesadüf edilmektedir. Kaşgarlı da Divan'da *Tavgaç* (Tanğaç varyantını da kullanmıştır) onomastik biriminden bile kaç kere bahis etmiştir. Kaşgarlı, Karahanlıların unvanlarında bile *Tavgaç* kelimesinin yer aldığına dikkati çekiyor ve "*bu kelime ile hanlar da lakaplanarak Tavgaç Xan denilir; ülkesi eski ve bayak demektir*" şeklinde kayıt veriyor (DLT, I, 454). Müellifin de belirttiği gibi, buradaki *Tavgaç* unvanı titulu Karahanlı hükümdarlarının kendi sülalelerinin eski ve büyük olmasını göze çarptırmak düşüncesi ile ilgili olmuştur.¹⁵

Karahanlı hanedanı mensupları kendi sülalelerinin Afrasyab soyundan geldiğine inanıyorlardı. Bu konuyu müellif belki de bu yüzden bir kadar geniş şekilde kabartmıştır. Kaşgarlı, *tigin* unvanı ile ilgili gösteriyor ki, *tigin* aslında köle demektir. Sonra bu kelime Hakanlı ailesinin çocuklarına ad olmuştur. Bu adın

¹³ Reşat Genç, A.g.e., s.89-90.

¹⁴ Ebulfez Kulu Amanoğlu, "Eski Türk Onomastiği Üzerine", 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara 1999, s.114-115.

¹⁵ Ebulfez Kulu Amanoğlu, Eski Türk Onomastik Sözlüğü, Bakü 1999, s.8.

kölelerden Afrasyab oğullarına geçmesine gelince, onlar babalarını çok sayarlar, büyük tutarlar... (DLT, I, s.414).

Türkçe'de *Alp Er Tonga* olan Farsça Afrasyab (vahim, korkunç anlamını bildiriyor) XI. yüzyılda hem Kaşgarlı hem Yusuf Balasagunlu tarafından eski Türklerin bir efsanevi kahramanı olarak takdim ediliyor. Eserde Afrasyabın yanı sıra onun çocukları Barsgan (DLT, III, s.417), Barman (DLT, III, s.369), Kaz (DLT, III, 149) ve damadı Siyavuş (DLT, III, s.381, 466) hakkında da bilgi verilmektedir.

Müellifin sözünü ettiği *Çağrı Tigin* de Karahanlılar sülalesinde bir unvan olarak geçmekte idi. O. Pritsak bu unvanı Mahmud Kaşgarlı'nın babası Hüseyin bin Muhammed'in taşıdığını ihtimal olarak belirtiyor.¹⁶ Yine Kaşgarlı'nın bahis ettiği *Arslan Tigin* (DLT, III, s.312) Karahanlı Devleti'nin XI. yüzyıldaki başbuğlarından birinin adıdır.¹⁷ O, Kaşgarlı'nın sözünü ettiği *Büke Budraç*'ın (DLT, III, 227) 700 000'lik ordusu üzerinde sefer kazanmıştır.

Kaşgarlı'nın *Yağan Tigin* (DLT, III, s.29) kişi adı bizim kanımızca yine Karahanlı sülalesinde XI. yüzyılın 1. çeyreğinde yaşamış Yığan Tigin unvanı ile tanınmış Ali bin al-Hasan'dır. Çünkü fil kavramı Türklerin hayatı için o kadar da karakteristik bir amil değildir. Kronolojiye bakılırsa Kaşgarlı bu Karahanlı devlet adamını tanıyabilirdi.

Arslan Tegin konusu ile ilgili şunu da belirtelim ki, Mahpirov tespit etmiştir ki, Karahanlı sülalesinin Buğra Han ve Arslan Han adlarının yanı sıra daha aşağı dereceden olan Buğra Tegin, Arslan Tegin adları da var idi.¹⁸ Pritsak'a göre Karahanlı Ali Tigin (1041-1042) bir oğlunun adı Arslan Tigin idi, Pritsak'a göre, Kaşgarlıdaki Alp Tigin (DLT, I, s.413) yine Karahanlı devlet büyüklerinden biri durumunda idi.¹⁹

Terken Xatun (DLT, I, s.376) Karahanlı hükümdarlarından *Tamğaç Han*'ın kızıdır. Selçulu hükümdarı Sultan Melikşah'la evlenmiştir. Sultan sarayında en sözü geçen şahıs olmuştur. *Terken* sözcüğü, hakim, hükümdar, melike anlamı ifade ediyor. Belki de *Terken* eskiden sadece bir unvan olmuştur. Çünkü Türklerde asıl adın yerine unvan kullanılması geleneği vardır.²⁰ Bazı araştırmacılar bu sözcüğü şimdiki Türk özel adı *Türkan* kelimesi ile özdeşleştiriyorlar.²¹

Prof. Dr. Reşat Genç'in bu konudaki düşünceleri daha ilginçtir. Hoca yazıyor ki: Karahanlıların Terken lakabı hakkında verdiği bilgiyi de burada değerlendirmek yerinde olacaktır. O, bu lakabın vilayetlerde hükümdarlık yapanlara karşı hakanlıların hitap tarzı olduğunu, hakanlık ve meliklik makamında oturmayanlara

¹⁶ O. Pritsak, Karahanlılar, İA, C. 6, İstanbul 1993, s.260.

¹⁷ Maxpirov, A.g.e., s.160.

¹⁸ Maxpirov, A.g.e., s.160.

¹⁹ Pritsak, A.g.m., s.258.

²⁰ Bkz.: Osman Turan, "Terken Unvanı", Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, 1944, s.67-73.

²¹ M. Şakir Ülkütaşır, Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Ankara 1972, s.177.

buyle hitap edilmediğini, anlamının da 'kendisine itaat edilen' demek olduğunu bildirmektedir. Yine o Yabaku savaşları ile ilgili olarak kaydettiği bir şiir parçasında 'terken' kelimesinin karşılığını hakan olarak vermek suretiyle *terken*'in yını zamanda hakan anlamına geldiğini de ifade etmiş olmaktadır. Anlaşıldığına göre bu unvan Osmanlılardaki 'Sultan' sözü ile aynı anlama gelmektedir.²²

Bu küçük notlardan belli oldu ki, Divanü Lugat-it-Türk'ün kişi adları sistemi çok zengindir. Aynı zamanda Kaşgarlı, devrin Karahanlı devleti büyüklerine saygı ile yanaşmış ve antroponimi sisteminde bu hanedanla ilgili olan kişi adları, lakap ve unvanlara geniş yer ayırmıştır.

Divanü Lugat-it-Türk Eserinde Kişi Adları

Abı (I, 86)	Beglen (I, 444)
Afrasyab (I, 159)	Begi (III, 228)
Alp Er Tonga (I, 41)	Behram Çubin (III, 99)
Alp tigin (I, 413)	Bekeç Arslan Tegin (I, 357)
Altun Tarım (I, 396) kadın adı	Bektur (I, 455)
Ars, As (I, 80)	Bilge beg (I, 428)
Arslan tegin (II, 312)	Boğra xan (I, 409)
Atasagun (I, 403)	Boluç (I, 358)
Atış (I, 60)	Budraç (I, 444)
Ay (II, 193) kadın adı	Budruç (III, 356)
Barsğan (III, 417)	Buh Nessarin oğlu Bitzin (I, 381)
Barman (III, 369)	Bulğak (I, 467)
Badruk (I, 465)	Bügü Bilge (I, 428)
Burslan (III, 418)	Kutluğ tigin (I, 413)
Büke Budraç (III, 227)	Küç tigin (I, 413)
Çağrı tigin (I, 413)	Kümüş tigin (I, 413)
Çengşi (III, 378)	Kümüş (I, 371)
Çuçu (III, 238)	Muhammed Çakır Tongaxan (I, III)
Çuğlan (I, 444)	Muhammed-ül-Muktedi bi-emr-illah (I, 4)
Çava (III, 225)	Nizameddin İsrail Toğan tegin (I, III)
Hafeçe (I, 59)	Nuh (I, 28, 350)
Hüseyin (I, 351)	Otamış (I, 96)
Halef oğlu İmam (I, 351)	Oğlağ katun (I, 138)
Halil İmam (I, 6)	Ömer (II, 286)
Ebubekr il Kaffal-uşŞaşi (I, 443)	Süleyman (I, 457)
Ebubekr-ilMüfit-ül Carcarai (I, 351)	Sultan Mes'ud (I, 474)
Ebü'l-Kasım Abdullah (I, 4)	Selçük (I, 478)
İbnü-eb-id-dünya (I, 351)	Siyavuş (III, 150)
İbn-ül-Garaki (I, 351)	Süli (III, 233)
İbrahim (I, 28)	Süngüş (III, 365)

²² Reşat Genç, A.g.e., s.90.

İshak (I, 28, 351; III, 369)
İnanç beg (I, 133)
İnal öz (I, 361)
İyso (I, 28)
Kaşgarlı Mahmud (I, 58)
Kadır xan (I, 364)
Kapan (I, 415)
Kalalduruk (I, 415)
Kanglı (III, 379)
Katmış (I, 460)
Kavşut (I, 451)
Kay (III, 158)
Kaz (III, 149) kadın adı
Kılıç xan (I, 359)
Komuk (I, 383)
Kulbak (I, 475; III, 80)
Köl irkin (I, 108)
Kuluç (I, 358)
Köl bilge xan (I, 428)
Kutluğ (I, 464)
Kutan (I, 415)
Yalnguk oğlu (I, 44)
Xamir tegin (I, 112)
Zulkarneyn (I, 90)
Sabit (I, 335)
Selim (I, 59)

Şu (III, 413)
Tapar (I, 361)
Tahmures (III, 149)
Tarxan (I, 436)
Tavğaç xan (I, 454)
Tekiş (I, 368)
Terken xatun (I, 376)
Toğrıl (I, 482)
Tokış (I, 368)
Tonga tigin (III, 368)
Turumtay (II, 110)
Tutuş (I, 367)
Tapdu (I, 205)
Tutuk (I, 380)
Türk (I, 28)
Utuş (I, 60)
Umay (I, 123)
Utar (I, 368)
Yafes (I, 28)
Yağan tegin (III, 29)
Yavlak sarığ (III, 44)

Toplan 110 civarındadır.